

розличають універсально-, національно-, соціально- і індивідуально-прецедентні тексти, події, феномени, значимі для кожного з них.

Таким образом, даже одна очень частная проблема в концепции А. А. Потебни (формирование смысла, закрепление его в слове и передача другим) получает широкое и разнообразное преломление и развитие в самых современных и разнообразных направлениях науки наших дней.

Л и т е р а т у р а :

1. *Лотман Ю. М.* Роман А. С. Пушкина “Евгений Онегин”. Комментарий : пособие для учителя. – Л., 1983.
2. *Потебня А. А.* Психология поэтического и прозаического мышления // Хрестоматия по общему языкознанию / составитель : Л. П. Иванова. – К. : Освіта України, 2008.
3. *Шведова Н. Ю.* Теоретические результаты, полученные в работе над “Русским семантическим словарем” // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1.

А н о т а ц і я

У статті розглядаються положення концепції О. О. Потебні, пов'язані з проблемами внутрішньої форми слова та розуміння, а також їхній розвиток у сучасних напрямках науки: прагмалінгвістики, лінгвістики тексту, теорії комунікації, герменевтики.

Ключові слова: *концепція О. О. Потебні, внутрішня форма слова, розуміння.*

Annotation

The article deals with the conception of A. A. Potebnia, connected with the problems of the interior form of the word and perception, and also it's development in the modern science: pragmalinguistics, linguistics of text, theory of communication, hermeneutics.

Keywords: *conception of A. A. Potebnia, interior form of the word, perception.*

Клименко І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПОНУКАЛЬНО-ЗАКЛИЧНИХ ЕЛІПТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано комунікативно-функціональні особливості спонукально-закличних еліптичних конструкцій, окреслено їх потенціал для вираження прагматичних намірів мовців в умовах сучасного політичного дискурсу.

Ключові слова: *прагматичний потенціал, прагматична компетенція, спонукально-закличні еліптичні конструкції.*

Інтерес до живого функціонування мови, характерний для сучасної лінгвістики, простежується в дослідженні мовних засобів вираження певних комунікативних намірів мовця у процесі мовленнєвого спілкування. Це зумовило розвиток у сучасній мовознавчій науці такого напрямку як прагмалінгвістика, для якої властивий антропоцентризм. З огляду на це мовознавці розглядають висловлення як спосіб досягнення суб'єктом мовлення певної мети, вербального управління поведінкою адресата.

Мовленнєвому повідомленню надається певна синтаксична форма, яка найбільш максимально буде сприяти досягненню цілей комунікації, передавати думки та інтенції адресанта і впливати на адресата. Отже, структурна організація реплік може змінюватися залежно від перебігу конкретного комунікативного акту, під впливом певного уявлення його учасників один про одного на основі їхнього певного життєвого та комунікативного досвіду.

Політична діяльність – це в першу чергу діяльність дискурсивна, глобальною метою якої є боротьба за владу способом формування суспільної думки. У політичному дискурсі відображено увесь комплекс взаємозв'язків між людиною та суспільством, а його аналіз передбачає, передусім, дослідження текстів у сукупності з позамовними чинниками та показує, як у різних мовних колективах моделюються культурні цінності, як пропагується соціальний порядок, які елементи мовної картини світу лишаються поза межами свідомих стратегій мовців. Найважливішою цільовою установкою політичного дискурсу є формування в соціумі тих думок та оцінок, які потрібні авторові дискурсу. Політичний дискурс спонукальний за своїм призначенням (характером, значенням) і реалізується здебільшого за допомогою еліптичних речень, що мають певний прагматичний потенціал. Спрацювання спонукального механізму настає в результаті взаємодії всіх складників дискурсу, які спрямовані на виконання комунікативного завдання – спонукати адресата до відповідних дій. Головним критерієм успішності спілкування є повнота та цілісність комунікативного ланцюга: від комунікативної інтенції адресанта через закодований у вербальну форму зміст повідомлення, що сприймається адресатом, до конкретних мовленнєвих чи немовленнєвих дій, реалізованих ним. Цим зумовлена актуальність пропонованої статті.

Мета її – окреслити потенціал спонукально-закличних еліптичних конструкцій для вираження прагматичних намірів мовців в умовах сучасного політичного дискурсу. З огляду на мету потребують розв'язання такі завдання: уточнити зміст поняття “прагматичний потенціал”; встановити механізм формування прагматичного потенціалу спонукально-закличних еліптичних конструкцій в українському політичному дискурсі.

За прагматичного підходу поряд з урахуванням сфери функціонування мови і мети комунікації особливого значення надається вивченню впливу мовця на адресата висловленням (мовленнєвим актом) і спонукання адресата

до реакції у відповідь. У зв'язку з цим особливо актуальними є пошуки прагматичної насиченості висловлення і його складових.

Як відомо, будь-яке висловлювання (мовний матеріал, текст) має прагматичну спрямованість, бо прагматика експліцитно передбачає “вплив комуніканта (того, хто виступає ініціатором процесу спілкування) на комуніката (того, на кого спрямоване це спілкування), адресанта на адресата [8, с. 80].

Прагматика – це вплив засобів на інформаційну та світоглядну систему адресата; вивчення інструкції, яку адресант дає адресатові; функція дискурсу в екстралінгвістичному контексті; визначення типів мовленнєвих актів та характеристика ознак мовленнєвого контексту. Предметом комунікативно-прагматичної характеристики текстів можуть виступати такі чинники, як ілокутивні наміри, комунікативна ситуація, прагматична настанова висловлювання, типи мовленнєвої поведінки, мовна компетенція комунікантів, вибір мовних засобів для впливу на співрозмовника тощо.

Одним із аспектів прагматики тексту є вивчення мовної компетенції комунікантів, оскільки її дослідження не може ігнорувати факт вибору мовного засобу для досягнення певного прагматичного впливу. Без нього не може бути досягнуто прагматично-стилістичного ефекту, бо мовний засіб значною мірою визначає перлокуцію, яка є експліцитним індикатором у конкретній комунікації (вплив ілокутивного акту на конкретного адресата в конкретній сфері комунікації).

Основним питанням прагмалінгвістики можна назвати вибір мовцем лінгвістичних засобів для найбільш ефективного впливу на співрозмовника. З огляду на це досліджується прагматична установка мовця і її відображення в дискурсі, прагматичний зміст, прогнозований прагматичний ефект [9], прагматичний потенціал.

Вивчення прагматичного потенціалу мовних одиниць загалом і спонукально-закличних еліптичних конструкцій зокрема знайшло своє відображення у наукових розвідках О. Нарушевич-Васильєвої, А. Бутусової, Л. Дуки, О. Франко, С. Харченко, Н. Карповської.

З'ясовуючи сутність поняття “прагматичний потенціал”, варто враховувати те, що мовознавчі одиниці (лексичні одиниці і речення) одночасно належать як системі мови, так і системі мовлення. Впливовою силою наділена сутність лінгвістичної одиниці, яка є “діалектичною єдністю її системно-мовного значення і мовленнєвих функцій” [4, с. 43]. З позиції теорії мовної особистості (або функціональної прагмалінгвістики) і мовленнєвої особистості простежуються різноманітні тлумачення мовленнєвих функцій і системно-мовних значень лінгвістичних одиниць. У межах функціональної прагмалінгвістики під системно-мовним значенням лінгвістичних одиниць розуміють категорійний смисл, тобто типову семантичну структуру, яка є одним з компонентів змісту висловлювання. Для прихованої прагмалінгвістики важливе значення мають граматичні значення

лінгвістичних одиниць, на які мовець накладає тонкі відтінки (нюанси) смислу [6, с. 28].

Під мовленнєвими функціями у функціональній прагмалінгвістиці розуміють ті смисли, які мовець задає лінгвістичним одиницям в тексті, тобто імплікатури або імпліцитні смисли. З погляду прихованої прагмалінгвістики мовленнєві функції – це способи прихованого впливу відправника тексту на одержувача засобом лінгвістичних одиниць, які реалізуються через актуалізацію мовцем тонких нюансів смислу.

Таким чином у мовленнєвому спілкуванні або в дискурсі (тексті) відправник тексту впливає на одержувача, добираючи мовні одиниці, свідомо або неусвідомлено використовуючи їх потенції. Функціональна прагмалінгвістика розглядає прагматичний потенціал як частину загального потенціалу функціонування мовних одиниць.

Під прагматичним потенціалом розуміємо можливість актуалізації тонких нюансів смислу в умовах мовленнєвого спілкування. Тонкі нюанси смислу з'являються і зникають разом з мовленнєвим актом і мають значення тільки для учасників цього мовленнєвого акту.

Систематично актуалізуючи мовленнєві сигнали-маркери мовленнєвих стратегій, відправник тексту, з одного боку, неусвідомлено впливає на одержувача, а, з іншого – також неусвідомлено репрезентує приховану інформацію про свої особистісні якості.

Актуальна в лінгвістиці антропоцентрична парадигма розглядає мовця й адресата як рівноправних суб'єктів спільної мовної діяльності, які мають певні комунікативні наміри, прогнозують можливий перебіг мовних стратегій відповідно до певних настанов.

Як відомо, ефективність комунікації визначається не тільки тим, чи реалізовані мовцем у висловлюванні інформативні інтенції, а й тим, чи вдалося йому під час спілкування створити й зберегти загальну позитивність мовного контакту. Під комунікативною стратегією розуміємо сукупність наперед запланованих мовцем теоретичних кроків, які спрямовані на досягнення комунікативної мети. Рушійною силою комунікативної стратегії є комунікативна інтенція, тобто уявлення про спосіб об'єднання цих теоретичних ходів в єдине ціле. Комунікативна тактика – сукупність практичних кроків у реальному процесі мовної взаємодії.

О. С. Кубрякова поділяє мовний процес на довербальний і вербальний, виділяючи мотиваційно-спонукальну та смислоформувальну довербальну стадії [5, с. 45]. Мотиваційно-спонукальна стадія реалізує складну комунікативно-прагматичну цілісність, саме на цьому етапі вирішується питання впливу спонукання на діяльнісну поведінку адресата. За теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна, намір мовця виступає як вектор, який спрямовує весь процес спонукання. Г. Г. Почепцов виділяє актомовленнєву інтенцію та постактомовленнєву, наголошуючи, що кожна з інтенцій підпорядковується одна одній [7, с. 86]. Отже, розуміння інтенції як

складової внутрішнього процесу мовленнєвої діяльності допомагає зрозуміти появу різних спонукальних актів.

Спонукування в окремих випадках передбачає ступеневе досягнення мети, тому виникає потреба використовувати не одне, а кілька висловлювань, поєднаних спільною комунікативною метою – спонукуванням. Відповідною мовною структурою є діалогічний комплекс та функціонування численних маркерів спонукальної семантики. Кожне речення, реалізуючись у мовленні як мовленнєвий акт, набуває певної локутивної сили, яка впливає на саму структуру речення. Під час комунікації мовець найчастіше послуговується законом “економії мовних зусиль”, що призводить до використання саме еліптичних речень.

Спонукальна комунікативна мета адресанта визначає структурну економічність й одночасно містку інформативність кожного з компонентів спонукального висловлювання. Воно не містить елементів, що мали б невідому інформацію, адже вся необхідна інформація відома. Такий спонукальний акт передбачає насамперед наявність у комуні кантів спільних фонових знань про навколишній світ, що дозволяє усунути у структурі спонукального фрагмента надлишкові спонукальні компоненти.

Втілення спонукальної інтенції адресанта реалізується як комунікативний розвиток дискурсу в напрямку досягнення мети. Комунікативний намір адресанта відображає певний прагматичний ракурс його уявлень про явища навколишнього світу й найповніше реалізується через комунікативне членування.

Провідну спонукальну роль у міжособистісному спілкуванні відіграють вербальні компоненти, тобто засоби мовного коду, експліцитні та імпліцитні, за допомоги яких адресант, як ініціатор спонукального процесу, передає інформацію адресатові.

Мірилом успіху комунікативної діяльності людини може бути передусім результат, який досягається у процесі здійснення цілей і намірів мовця. Поняття ефективності, або, за В. Виноградовим, “успішності” спілкування, визначається, зокрема, такими параметрами, як інтенційність та результативність [3, с. 140]. Тобто спілкування, аби вважатися успішним, має бути вмотивованим, отже переслідувати певну мету, при цьому результат повинен збігатися з нею. В умовах спонукальної комунікативної взаємодії успішним вважаємо спілкування, за якого мета адресанта-ініціатора реалізована відповідно до його вихідної інтенції [2, с. 117].

Чим вищий рівень комунікативної компетенції мовця, тим ретельніше він аналізує ситуацію спілкування і тим адекватнішим та оптимальним стає вибір мовних форм і граматичних конструкцій.

Центральне місце серед базових понять прагматики посідає поняття інтенції (наміру) мовця. Комунікативний намір виділяється як основний прагматичний чинник, який зумовлює відбір і комбінацію мовних засобів відповідно до ситуації спілкування.

З комунікативним наміром мовця, метою мовленнєвого акту тісно пов'язане поняття ілокутивної сили, яка належить до сфери прагматичної семантики і вкладається у висловлення з метою здійснення певної модифікації поведінки, знань, емоційного стану адресата мовлення.

Процес мовного спілкування як процес двосторонній може бути успішним за умови адекватного мовного оформлення мовцем свого комунікативного наміру й адекватного сприйняття цього наміру адресатом. Виходячи із зазначеного, важливу роль у побудові висловлення відіграє сила його спрямованості на адресата, адже основна мета мовця – за допомогою висловлення вплинути на думки, почуття, волю адресата і, як наслідок, викликати відповідні його дії, поведінку. Важливість ролі чинника адресата в реалізації комунікативного наміру автора мовлення підкреслює Н. Д. Арутюнова [1].

Мовне спілкування, що є складовою загальної взаємодії між людьми, є нічим іншим як обміном мовленнєвими актами між партнерами. У структурі будь-якого мовленнєвого акту виокремлюють три акти: локутивний, ілокутивний, перлокутивний. Локутивний акт передбачає проголошення фрази з відповідним співвіднесенням форми та значення; ілокутивний акт – це пов'язана з проголошенням фрази мовленнєва дія, орієнтована на слухача; перлокутивний акт – це можливі наслідки мовленнєвої дії, які виявляються в подальшій комунікації і діяльності [10, с. 12].

Прагматичний вплив – це спільний результат, вираження підсумків дії прагматично спрямованих мовних засобів, які створюються внаслідок низки соціальних, суб'єктивно орієнтованих та емоційно-забарвлених стосунків суб'єкта мовлення до зазначеного. Прагматичний вплив походить від перлокутивного (за Дж. Остіном) аспекту й відбиває вплив мовця на адресата з метою досягнення відповідного ефекту. Прагматична ефективність – це вербалізований на рівні комунікації ступінь відповідності результатів комунікативній меті. Отже, у визначенні цієї категорії актуальною є і позиція адресата, і позиція мовця.

На нашу думку, у прагматиці важливе місце має посідати потенційний аспект, який розглядає здатність мовного знака до виконання певного призначення, з огляду на це функціональний потенціал розкриває особливості будови мови в динамічному, діяльнісному аспекті.

Ставлення мовця до знака реалізує прагматичну компетенцію, до складу якої входить орієнтування комунікантів у ціннісній картині світу, обізнаність мовця про стан справ, про комунікантів, їхній соціальний статус, а також уміння оперувати національно-культурними символами та стереотипами.

Головне завдання прагматичної інформації – впливати на установку й поведінку людей. Сам вплив здійснюється шляхом когнітивного навіювання (з опорою на емоції і почуття адресата) і переконання (з опорою на розум), і слугує для полегшення усвідомлення та орієнтованості в ситуації. Прагматичний вплив здійснюється через використання як експресивних, так і

нейтральних засобів. Прагматична інформація містить також комплекс питань, пов'язаних з взаємодією комунікантів, де важливу роль відіграють як суб'єкт, так і адресат, під час спілкування яких відбувається зміна комунікативних ролей.

Учені (А. Бельський, М. Милих, А. Загнітко), які виокремлюють заклик як своєрідний мовленнєвий акт, відносять його до спонукання на розсуд адресата.

Основне призначення мовленнєвого акту заклику – розбудити активність людей у смислі добровільного пориву до дії. У ситуаціях заклику імпульс волевиявлення завжди виходить від мовця, а не є реакцією у відповідь на стимул з боку слухача, як, наприклад, у ситуації дозволу.

Ситуації заклику властиві такі прагматичні ознаки: взаємна незалежність учасників спілкування, мовець бажає виконання дії, ставлення адресата до дії невідоме. Перша ознака дає підстави віднести заклик до типу спонукання на розсуд адресата.

Крім зазначених вище характеристик заклику, можна виділити ще й такі: цей вид спонукання зазвичай звернений до великої кількості адресатів; адресант закликає до участі у справі, важливій для багатьох людей, для суспільства загалом, до вчинків соціально вагомих і благородних; це мотивований вид спонукання, мотивування може бути висловлене в попередньому контексті або ж безпосередньо у зрозумілому для всіх заклику.

Отже, будь-який мовленнєвий акт розглядається як цілеспрямована усвідомлена мовленнєва дія і вивчається з погляду ілокуції, тобто комунікативного наміру мовця, реалізованого в мовленнєвому акті. Приховану прагмалінгвістику цікавить питання неусвідомленого вибору відправником тексту мовленнєвих засобів мовцем у мовленнєвих актах. Неусвідомлений вибір розглядається як автоматизовану мовленнєву перевагу, тобто як вияв мовленнєвої поведінки відправника тексту.

Зміст прагматичного потенціалу еліптичних конструкцій полягає в можливості їх використання в мовленнєвому акті з певним тонким відтінком смислу, оскільки вони мають високу прагматичну ємність і здатні в скомпресованій формі реалізувати перлокутивну та ілокутивну складові процесу політичної комунікації. З огляду на це їх дослідження з комунікативно-прагматичного погляду видається перспективним.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – 1981. – Т. 40 (сер. лит. и яз). – С. 356-367.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Виноградов В. И. Нормативный аспект культуры речи / В. И. Виноградов // Культура речи и эффективность общения. – М. : Наука, 1996. – С. 121-176.
4. Карповская Н. В. Функционально-прагматический потенциал степеней

- справнення прилагательных в плане категории интенсивности атрибутивного признака / Н. В. Карповская // Разновидности дискурса и обучения специальным языкам. – М. : МГУ, 2001. – С. 42-51.
5. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. – М. : Наука, 1991. – 239 с.
  6. Матвеева Г. Г. Ньюансы смысла в скрытой прагмалингвистике / Г. Г. Матвеева // Филологический вестник. – № 2. – Ростов-на-Дону : РГУ, 1998. – С. 28-32.
  7. Поченцов Г. Г. Основы прагматического описания предложения. – К., 1986. – 165 с.
  8. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія / за ред. В. Різуна. – К. : Видавництво Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
  9. Сухих С. А. Языковая личность в диалоге // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин, 1989. – С. 82-87.
  10. Хельбиг Г. Проблемы теории речевого акта // Г. Хельбиг // Иностранные языки в школе. – М. : Просвещение, 1978. – № 5. – С. 11-21.

Аннотация

В статье проанализированы коммуникативно-функциональные особенности побудительно-призывных эллиптических конструкций, определен их потенциал для выражения прагматических намерений говорящих в условиях современного политического дискурса.

Ключевые слова: прагматический потенциал, прагматическая компетенция, побудительно-призывные эллиптические конструкции.

Annotation

The article presents communicative-functional specialty of impulsive-invocatory elliptical structures, traced their potential for expression of speakers' pragmatic intentions in conditions of modern political discourse.

Keywords: pragmatic potential, pragmatic competence, impulsive-invocatory elliptical structures.

Коротка С. Г.
Київський національний університет
будівництва і архітектури

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена оглядові основних підходів щодо аналізу комунікативних ролей у сучасній лінгвістиці. Розглядаються макropідходи, що фокусуються на соціальних, культурних, етнічних та ін. чинниках активації ролей, і мікropідходи, які вивчають рольовий розподіл у зв'язку з перебігом інтерації.

Ключові слова: комунікативна роль, нарративний аналіз, критичний дискурс-аналіз, конверсаційний аналіз, "аналіз категорії членства".